

نقش تمرکز فعالیتهای اقتصادی در افزایش جمعیت کلانشهر تهران

رحیم رضایی*

دانشجوی دوره دکترا-جغرافیا، اقتصاد شهری- دانشگاه دولتی باکو

دکتر احمد پوراحمد

هیات علمی دانشکده جغرافیای دانشگاه تهران

چکیده:

تهران به عنوان مرکز و شهر اصلی و کانون اتخاذ تمام تصمیمات و سیاستهای کلان و خرد کشور در زمینه های مختلف اداری، سیاسی-اقتصادی و اجتماعی بوده است. این تمرکز سیاسی سبب تمرکز فعالیتهای اقتصادی، اجتماعی، آموزشی و... شد که فرصتهای شغلی متنوع و متعدد ایجاد گردید و وجود فرصتهای شغلی زیاد جمعیت زیادی از سراسر کشور جذب نمود. حال این مساله مطرح است که بین تمرکز فعالیتهای اقتصادی و افزایش جمعیت شهر تهران چه ارتباطی وجود دارد. با توجه به مساله فوق سوالات متعددی مطرح می شود که در این مقاله به دو سؤال محوری توجه می شود:

- ۱- تمرکز فعالیتهای مختلف اقتصادی در استان و شهرستانهای استان تهران به چه میزانی است؟
 - ۲- تمرکز فعالیتهای اقتصادی چه تاثیری در افزایش جمعیت و توسعه کالبدی فیزیکی کلانشهر تهران داشته است؟
- برای انجام پژوهش در این مقاله از روش کتابخانه ای و مطالعه اسناد و مدارک از جمله، نتایج سرشماری های کشوری و غیره استفاده شده است. در ضمن از spss و از معادله دو متغیر ($y = a + bx$) برای تحلیل استفاده شده است. نتایج حاصل از تحقیق نشان می دهد که بین میزان تمرکز فعالیتهای اقتصادی (صنعت و خدمات) و افزایش جمعیت به سبب مهاجرت ها رابطه معنی داری وجود دارد که در این رابطه سهم بخش خدمات نسبت به بخش صنعت بیشتر است

افزایش جمعیت در کلانشهر تهران مشکلات متعددی مانند ترافیک- زیست محیطی و ... ایجاد کرده است. باید علل آن مورد بررسی قرار گرفته تا با ریشه یابی آن بتوان برنامه های مناسبی برای کاهش مهاجرت جمعیت پیش بینی نمود.

واژگان کلیدی: اقتصاد شهری- اشتغال-صنعت-خدمات - تهران

مقدمه:

روستای سابق تهران از کهن‌ترین روزگار بیش و کم از لحاظ تولیدی (روش‌های سنتی) دارای اهمیت بوده است. کشاورزی و باغداری و پرورش میوه از آن میان انار و گله‌داری مختصر، معیشت ساکنان روستا را تأمین می‌کرد. بی‌تردید حیات اقتصادی این روستا که در پیوند با شهر تاریخی ری شکل گرفت، پس از حمله مغول به نسبت روستاهای کوچک دیگر، از اقتصاد روستایی پیشرفته تری برخوردار بوده است. از دوره تیموریان با تبدیل شدن روستای سابق به شهرک، چهره اقتصادی آن دگرگون شد و در دوره شاه طهماسب از سال ۹۶۱ ق که به دستور او برج و بارویی دورادور تهران کشیده شد، روستای قدیمی به صورت شهر درآمد و از آن زمان باید از اقتصاد و تولید آن، به گونه یک شهر در نهادهای اقتصادی خود یاد کرد.

از آن زمان اقتصاد شهری به‌سان دیگر شهرهای ایران، در این شهر نوبنیاد پدید آمد و در هسته اصلی شهر که همان روستای قدیم به شمار می‌رفت، برخی از کوچه‌ها که دکان‌های متعددی داشتند، به مرور مسقف شده و به صورت بازارچه در آمدند و دکاکین جدید و کاروانسراهای کوچک ساخته شدند و مرکزیت بازار تهران پدید آمد و توسعه یافت و با پایتختی تهران، خاصه در عهد فتحعلی شاه، ساخت بازار جای خود را در درون مرکزیت حکومت ایران به دست آورد و به صورت کانون اقتصادی شهر درآمد (تکمیل همایون؛ ناصر، ۱۳۸۱، ۱۰۳-۹۵).

به هر حال اندک اندک محور اصلی بازار تهران از سبزه میدان تا خیابان مولوی شکل گرفت و "چهار سوق" بزرگ و "چهار سوق" کوچک و بازار چهل تن در سال‌های ۱۲۲۲ و ۱۲۴۳ ق ساخته شد (تکمیل همایون، ناصر، ۱۳۸۱، ۱۲۰).

از سال ۱۲۸۴ ق که حصار شاه طهماسبی را در زمان سلطنت ناصرالدین شاه ویران کردند و دارالخلافه ناصر را در شکلی هشت گوشه با منظر جدید پدید آوردند، خیابان‌های جدید با مغازه‌هایی به سبک اروپایی، خاصه در بخش‌های شمالی شهر چون علاءالدوله و ناصریه به وجود آمد و نوع جدید از مبادلات را شکل داد، میدان‌های جدید و خیابان‌های نو و شیوه‌های تازه زندگی و نیازهای پیش آمده، اندک اندک سیمای اقتصادی و اجتماعی تهران را در همه ی محلات دگرگون کرد.

اما بازار تهران که حالت مجموعه‌ای یافته بود، هماهنگ با تحولات شهری دگرگونه و گستره گردید. محل اصلی آن در همان هسته تاریخی روستای تهران قرار داشت و با بزرگ شدن تهران، بازار (مجموعه اقتصادی و اجتماعی) و محله بازار (سکونتگاه اهالی) نیز توسعه می‌یافت.

بازار تهران در برابر پاره‌ای نوآوری‌ها و دگرگونی‌های اقتصادی و تولیدی درون مرزی و سلطه‌گری‌های اقتصاد برون مرزی تغییر شکل داد و به مرور در جهت پیروی از روش‌های غیرسنتی قرار گرفت و با برخورداری از صنایع و فناوری و نهادهای اروپایی آمادگی جهت استقرار نظام اقتصادی پویا فراهم آمد، کارخانه‌ها، بانک‌ها، سرمایه‌گذاری‌ها و ارتباطات دو جانبه جهانی اندک‌اندک شکل گرفت و نوآوری‌های جدید از سوی صنعتگران و بازاریان تهران ظهور کرد (تکمیل همایون، ناصر، ۱۳۷۹، ۱۶۸).

مطالعه مبانی تئوریک رشد شهرها نشان می‌دهد که شهر یک سیستم پویایی است که همواره خود را با تحولات جهان بیرونی و نیز تغییرات دورنی منطبق می‌کند و بستری در خور برای فعالیت‌های باشندگان خود را فراهم می‌آورد

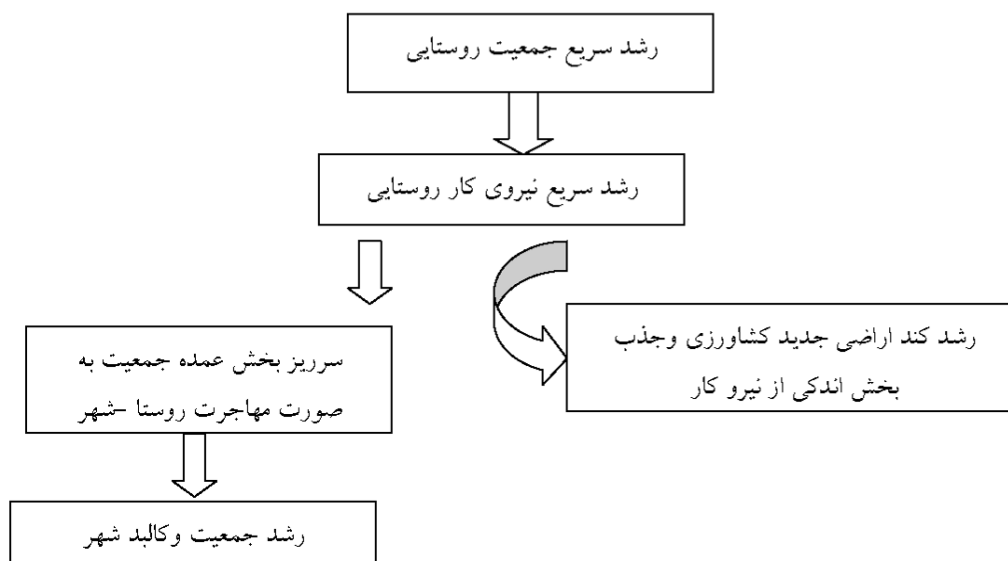
تحولات کالبدی شهر تحت تاثیر سطح درآمد، نرخ رشد طبیعی جمعیت شهر، جریانهای مهاجرت، تحولات شیوه زندگی و... قرار می گیرد (چینی چیان، ۱۳۸۳، ۷).

حرکت جمعیت را نمی توان جزئی لاینفک از توسعه اقتصادی، تغییر اجتماعی و وضعیت سیاسی جامعه دانست، به عبارت دیگر، هر حرکتی در کوچکترین مقیاس خود، ناشی از شرایط اقتصادی، اجتماعی و سیاسی حاکم بر آن جامعه است (درکوش، ۱۳۷۲، ۱۱۷).

راونشتاین^۱ بی آنکه از سایر عوامل موثر بر مهاجرت غفلت کند، بر نقش عوامل اقتصادی در شکل گیری، رشد و استمرار مهاجرتها تاکید دارد آن را مهم ترین عامل بر انگیزه ی مهاجرتها می داند. همچنین اورت. اس. لی معتقد است که وجود امکانات بیشتر آموزشی، اشتغال و درآمد در مبدا از جمله عوامل جاذبه به حساب می آید و بالاخره مایکل تودارو^۲، براین باور است که مهاجرت از روستا به شهر در کشورهای توسعه یافته تنها با اختلاف در آمد واقعی مورد انتظار مهاجر بین شهر و روستا تبیین نمی شود، بلکه در این بین عامل مهم دیگری نیز از جمله احتمال کاریابی در شهر در آن موثر است (زارع، ۱۳۸۴، ۱۷۴) به عبارت دیگر مهاجر گاهی اوقات با در داشتن یک شغل دست به مهاجرت می زند یعنی جستجو برای شغل بهتر، از عوامل موثر بر مهاجرت به شمار می رود (فرجادی، غلامعلی، ۱۳۸۲، ۷۸). در میان دیدگاهها و نظریه های مربوط به فرصتها و جذابیت های شهری و مهاجرت دو نظریه، طرفداران و مخالفان زیادی دارد.

اولی نظریه رانشی است که بر پایه، نابرابری یا ناهماهنگی میان رشد سریع جمعیت در برابر رشد کند اراضی زیر کشت گرفته است. این ناهماهنگی در رشد ها سبب می شود بخشی از نیروی کار بدون زمین به سوی شهرها رانده شوند نمودار شماره ۱ زنجیره علل فرضیه رانشی را نشان می دهد.

نمودار شماره ۱: زنجیره فرضیه رانشی

منبع: نگارنده

¹ Ravenstein

² Todaru Miceal

غالب جمعیت شناسان و برخی از اقتصاد دانان، طرفدار فرضیه رانشی هستند پایه این نظریه دو اقتصاددانان سرشناس توسعه اقتصادی یعنی "آرتور لوئیس" و "مایکل تودارو" نیز بر این نظریه نهاده شده است. دومی نظریه کششی است بر پایه نظر موجود نیروهای اقتصادی قوی و تاثیر گذار در شهر شکل گرفته است. وجود نیروهای پر جاذبه شهری مهاجران را به سوی خویش می کشاند و برانگیزنده اصلی مهاجرت به شهرهاست. در واقع نیروهای اقتصادی موجود در شهرها عامل اصلی مهاجرت به شهرها است و بی آمد آن هم رشد جمعیت و کالبد شهرها می باشد (چینی چیان، مرتضی، ۱۳۸۳، ۸).

هر دو نظریه در خصوص افزایش جمعیت کلانشهر تهران به دنبال مهاجرت از تمام روستاها و شهرهای کشور صادق است انباشت سرمایه های دولتی و خصوصی، ایجاد و گسترش امکانات متعدد، خود به خود استان تهران بویژه کلانشهر تهران را به قطب علمی، آموزشی مخصوصا صنعتی تبدیل کرد که جمعیت زیادی از سراسر کشور جذب نمود و موجب ظهور مشکلات متعددی مانند آلودگی هوا، مسکن، ترافیک و غیره شده است. افراد مختلفی در این خصوص مطالعه کردند که به برخی از آنها اشاره می گردد.

شیر کوند (۱۳۷۰) در رساله دوره کارشناسی ارشد خود به مطالعه علل مهاجرت به استان تهران در سال ۱۳۶۵ پرداخته است. او با استفاده از یک رگرسیون چندگانه به این نتیجه رسیده است که دلیل نرخ های مهاجرت بالا به استان تهران از استانهای دیگر در سال ۱۳۶۵ فزونی نسبی سطح درآمد در استان تهران به استان مبدأ و فزونی نرخ بیکاری در استان مبدأ نسبت به استان می باشد (شیرکوند، عنصفر، ۱۳۷۰، ۵۷). همچنین رامین (۱۳۷۱) طی گزارشی به بررسی عوامل اقتصادی- اجتماعی مهاجرتها ی بین استانی ایران دوره ۶۵-۱۳۵۵ پرداخته و از طریق یک رگرسیون تک معادله ای چند متغیره به این نتیجه رسیده است که جذابیت شهر تهران به عنوان پایتخت و وجود جنگ در استانهای مناطق جنگی اثر مثبت قابل توجهی در جذب مردم به استان تهران داشته است (رامین، تقی، ۱۳۷۱، ۷۷). مطالعات مختلفی در خصوص فعالیتهای اقتصادی و مهاجرت به استان از سوی محققان انجام شده است ولی در این مقاله رابطه میزان تمرکز فعالیتهای مختلف اقتصادی از جمله صنعت و خدمات و تاثیر آن بر جذب جمعیت بیان شده است.

با توجه به نظریه و دیدگاههای مورد بحث و سئوالات اساسی تحقیق، فرضیه زیر جهت تدوین مقاله مطرح می شود:

بین تمرکز فعالیتهای عمده اقتصادی مانند خدمات و صنعت در تهران و افزایش جمعیت و گسترش کالبد آن چه رابطه ای وجود دارد؟

برای تحلیل از معادله دو متغیر $(y = a + bx)$ استفاده شده است و بر اساس نتایج بدست آمده بین میزان تمرکز فعالیتهای اقتصادی (صنعت و خدمات) و افزایش جمعیت از طریق مهاجرت رابطه معنی داری وجود دارد این رابطه در بخش خدمات نسبت به بخش صنعت خیلی بیشتر است.

تمرکز اقتصادی در تهران

الف - مراحل توسعه اقتصادی شهر تهران

در پنج دهه اخیر، همگام با فراز و نشیب‌های اقتصادی اجتماعی کشور، سیمای اقتصادی جمعیت تهران نیز دگرگون شد. مراحل توسعه اقتصادی شهر تهران را می‌توان در چهار دوره متمایز بررسی کرد:

مرحله اول، سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۴۵:

در این دوره، همراه با کاهش سهم بخش کشاورزی در تولید ناخالص داخلی و پا گرفتن صنایع وابسته به واردات، ساخت اقتصادی کشور، به سوی گسترش مناسبات سرمایه‌داری دگرگون شد. (جدول شماره ۱)

جدول شماره ۱: سهم بخش‌های اقتصادی در تولید ناخالص داخلی کشور

۱۳۶۵	۱۳۵۵	۱۳۴۵	۱۳۳۸	فعالیت‌های اقتصادی
۱۷	۸/۵	۱۵	۲۴/۳	کشاورزی
۴۸/۸	۶۷/۶	۶۷/۵	۵۵/۸	صنعت
۵۱/۴	۳۹/۶	۲۷	۲۹/۵	خدمات

منبع: بانک مرکزی ایران، ۱۳۶۵، ۲۵

در این سال‌ها، شهرها محل تمرکز مزاد اقتصادی حاصل از صدور نفت شده و تهران، با برخورداری از زیرساخت‌ها و تأسیسات زیربنایی مورد نیاز، دسترسی به مراکز تصمیم‌گیری سیاسی و اقتصادی، و نیز بازار مصرف در مقیاس وسیع، به مرکز اصلی انباشت و جذب سرمایه‌ها و فعالیت‌های اقتصادی تبدیل شد. در این دوره افزایش سرمایه‌گذاری در شهر تهران به طور عمده در دو بخش تجارت خارجی و صنعت صورت گرفت (رفیعی، مینو، ۱۳۷۰، ۴۶).

بنابراین تهران بزرگترین محل تمرکز کلیه اشکال فعالیت اقتصادی کشور شد. با ورود ایران به بازار جهانی، تهران نقش واسطه و پل بین کشور و جهان خارج را ایفاء می‌کرد. اتکای فزاینده به درآمد نفت که تصمیم‌گیری در مورد مهم‌ترین بخش اقتصاد را در دستان افراد قلیلی متمرکز ساخت که به طور روز افزون در تهران استقرار یافتند و نقش حساس دولت در عرصه اقتصاد، مقرر دولت، یعنی تهران، را به محل تمرکز فعالیت اقتصادی و بزرگترین بازار کشور بدل کرده است.

افزایش نقش اقتصادی دولت (برگرفته از شیوه آلمانی یا پدیده رشد اقتصادی) ایجاد صنایع، وزارتخانه‌ها، بانک‌ها، بیمارستان‌ها، دانشگاه‌ها، نیروگاه‌ها و... در تهران چهره آن را دگرگون کرد. طی سال‌های ۱۳۱۳-۱۷ تعداد کارگران واحدهای صنعتی تهران ۲۵ برابر شد و طی سال‌های ۴۱-۱۳۳۴ بالغ بر هزار کارگاه جدید صنعتی در تهران احداث شده بود (وزارت مسکن و شهرسازی، ۱۳۷۹، ۳۳). به عبارت دیگر در سال‌های ۱۳۳۶ نیمی از واحدهای صنعتی کشور در تهران مستقر شده بود. یعنی از کل ۴,۴۲۰ واحد صنعتی کشور در سال ۱۳۳۶ تعداد ۲,۱۲۳ واحد در تهران دایر بوده است. در سال ۱۳۴۲ شهر تهران با حوزه آن به تنهایی ۲۷/۵ درصد از کل تعداد کارگاه‌های صنعتی کشور را به خود اختصاص داده بود (تکمیل همایون، ۱۳۷۹، ۱۷۳). و در سال ۱۳۴۳ بیش از ۵۰٪ کل سرمایه‌گذاری‌های ملی در تهران صورت گرفت و درصد کل کارخانجات، ۳۷ درصد کارگران، ۵۸ درصد ارزش فروش و ۶۲ درصد افزوده تولید ناخالص ملی را به خود اختصاص داده بود (وزارت مسکن و شهرسازی، ۱۳۷۹، ۳۰).

با افزایش امکانات و سرمایه گذاری در تهران، فرصتهای شغلی زیادی ایجاد شد که منجر به افزایش جمعیت گردید. از سال ۱۳۰۰ تا ۱۳۳۵ جمعیت شهر از ۲۱۰۰۰۰ نفر به ۱۵۱۲۰۸۲ نفر رسید، حدود ۵/۹ در صد رشد در سال بود که تقریباً دو سوم این رشد، ناشی از مهاجرت بوده است (غفوری، ۱۳۸۵، ۵) در سال ۱۳۳۵ نسبت جمعیت شهر تهران به کل کشور ۷/۹ و نسبت به استان تهران ۹۵ درصد بوده است (سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۳۵، ۱۳۳۷).

مرحله دوم، سالهای ۵۵-۱۳۴۵:

در این دوره، در اقتصاد ملی سهم بخش کشاورزی همچنان رو به کاهش است. بخش نفت نیز، به رغم جهش ناگهانی قیمت‌ها در بازار جهانی، سهم کمتری را در تولید ناخالص داخلی به خود تخصیص داد. در این سال‌ها فعالیت‌های اقتصادی در تولیدات صنعتی، خدمات و ساختمان اهمیت نسبی بیشتری در فرایند تولید ملی به دست آوردند (جدول شماره ۲). با بروز و نمود تنگناهای رشد اقتصادی و جمعیت شهر تهران، که در اثر آهنگ سریع مهاجرت، محدودیت منابع آب و عدم تکافوی رشد زیرساخت‌های اجتماعی - اقتصادی شهر برای پاسخگویی به نیازهای روزافزون مهاجرین پدید آمده بود، ضرورت یافتن راه رشدی متوازنتر محسوس شد و مسئولین را بر آن داشت تا ایجاد هرگونه صنعت بزرگ را در محدوده ۱۲۰ کیلومتری شهر ممنوع کرده و رشد بخش صنعت را مهار کنند. (رفیعی، ۱۳۷۰، ۴۰) ولی باز در دوره ۵۵-۱۳۴۵ حدود ۸۰ درصد تعداد شرکت‌های ثبت شده خصوصی کشور و سرمایه‌های آنها در تهران بود (وزارت مسکن و شهرسازی، ۱۳۷۹، ۴۵).

طی این دوره دولت برای سایر نقاط کشور سرمایه‌گذاری‌های عظیمی در صنعت کرد و کارخانه‌های بزرگ ذوب فلزات، ماشین‌سازی و... در شهرهای چون اصفهان، تبریز و... احداث شدند. لذا با گسترش صنایع در کشور، نوعی تمرکززدایی از تهران صورت می‌پذیرفت. ولی تمرکز فعالیت‌های خدماتی دولتی در تهران به قوت خود باقی ماند. در اثر اتخاذ و اجرای این سیاست‌ها، در حالی که در سال ۱۳۴۷ بیش از ۳۷ درصد از شاغلین شهر در بخش صنعت و نزدیک به ۱۶ درصد خدمات اشتغال داشتند، در پایان این دوره (۱۳۵۵) نزدیک به ۳۲ درصد از شاغلین در صنعت و بیش از ۶۶ درصد در خدمات متمرکز شدند (آمارگیری شهر تهران ۱۳۵۹، ۹۹). با ازدیاد امکانات صنعتی و تقاضای بیشتر برای نیروی کار در استان تهران بویژه در شهر تهران سبب مهاجرت تقریباً از تمام نقاط کشور به این منطقه شهری گردید (جدول شماره ۲) به طوری که سهم مهاجرت در رشد جمعیت شهر تهران ۳۳ درصد شد.

جدول شماره ۲: وضعیت اشتغال بخش‌های مختلف اقتصادی و جمعیت شهر تهران

منطقه شهر تهران		تهران			۱۳۴۷	شرح بخش‌های اقتصادی
۱۳۶۵	۱۳۵۵	۱۳۶۵	۱۳۵۹	۱۳۵۵		
۴/۶	۵/۶	۹	۸	۹	۲	کشاورزی
۲۸/۷	۳۳/۸	۲۶/۶	۳۵/۵	۳۲/۸	۳۷	صنعت
۶۶/۷	۶۰/۶	۷۲/۵	۶۳/۷	۶۶/۳	۶۱	خدمات
۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	جمع کل

شرح	جمعیت شهر	در صد رشد جمعیت شهر	نسبت جمعیت شهر	نسبت جمعیت شهر	نسبت جمعیت استان
سال	تهران-نفر	تهران در اثر مهاجرت ۴۵-۵۵	تهران به کل کشور	تهران به کل کشور	تهران به کل کشور
۱۳۴۵	۲۷۱۹۷۳۰	۳۳/۱	۱۱	۹۹	۱۰/۶

منبع: مرکز آمار، نتایج سرشماری نفوس و مسکن، ۱۳۵۵ و ۱۳۶۵

مرحله سوم، ۶۷-۱۳۵۵:

رویدادهای سیاسی این سالها، ارزش افزوده بخشهای نفت و ساختمان را به شدت تحت تأثیر قرارداد و سهم بخشهای مختلف را در تولید ملی دچار نوسانات بسیار کرد. در این دوره انقلاب اسلامی و پیامدهای سیاسی و اقتصادی آن، جنگ و جابجاییهای جمعیتی پس از شروع جنگ، به همراه کاهش کنترل و نظارت بر ساخت مسکن و ساختمان در محدوده شهر تهران در سالهای ۱۳۵۷ تا ۱۳۵۹، ساخت اقتصادی و جمعیتی تهران را دگرگون کرد. در این سالها، تولید ناخالص ملی، درآمد ملی، سرمایه‌گذاری بخش خصوصی و دولتی و درآمد نفت، با نوسانات زیادی همراه بود. از سال ۱۳۶۳ به بعد، به علت کاهش شدید قیمت نفت در بازار جهانی و نیز شدت گرفتن جنگ شاخصهای تولید ملی فرو افتاد. در حالی که ارزش افزوده بخش نفت و ساختمان (به طور عمده فعالیت‌های ساختمانی و عمرانی دولت) کاهش مطلق داشت، رشد بخش کشاورزی، با آهنگ ملایمی، ادامه یافت و بدین ترتیب بر اهمیت نسبی این بخش در تولید ملی افزوده شد.

متوسط بعد کارگاه (تعداد کارکن در هر کارگاه) در سال ۱۳۵۵، ۶/۷ نفر و در سال ۱۳۶۵، به ۴/۴ نفر رسید. این کاهش به خاطر شرایط عمومی حاکم بر اقتصاد کشور طی ۱۳۵۵ تا ۱۳۶۸ که به سیاست‌های انقباض مالی روی آورده بود. کارکنان بخش صنعت استان تهران نسبت به کل کشور در سال ۱۳۵۵، ۱/۴ برابر و در سال ۱۳۶۵، ۱/۲ برابر بود. و ترکیب اشتغال در شهر تهران و منطقه شهری تهران در سال ۱۳۶۵ تحت تأثیر دگرگونی ساخت اقتصادی کشور از یک سو و نحوه استقرار جمعیت در منطقه شهری از سوی دیگر، تغییرات قابل ملاحظه‌ای داشته است. (جدول شماره ۳ و ۴)

جدول شماره ۳: ترکیب درصدی اشتغال در کل کشور و مناطق شهری کشور ۶۵-۱۳۵۵

بخش‌های اقتصادی	کل کشور		مناطق شهری	
	۱۳۵۵	۱۳۶۵	۱۳۵۵	۱۳۶۵
کشاورزی	۳۴	۲۹/۱	۵/۶	۵/۲
صنعت	۳۴/۲	۲۵/۳	۳۸	۲۹/۶
خدمات	۳۱/۸	۴۵/۶	۵۶/۴	۶۵/۲
جمع کل	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰

منبع: مرکز آمار، آمار کارگاه‌های بزرگ صنعتی در سالهای ۱۳۴۵ تا ۱۳۷۳، ۱۳۷۴

در این سال بیش از ۷۲ درصد شاغلین مستقر در محدوده مناطق بیستگانه شهر تهران در بخش خدمات اشتغال داشته‌اند. در حالی که سهم شاغلین در محورهای جنوب و جنوب‌غربی تهران در بخش صنعت بیشتر بوده است.

جدول شماره ۴: اشتغال در بخش‌های مختلف اقتصادی در منطقه شهری تهران ۱۳۶۵ و جمعیت در سال ۱۳۵۵

شهرستان و شهر	تعداد شاغلین (هزار نفر)			سهم شاغلین (درصد)				
	کل	کشاورزی	صنعت	خدمات	کل	کشاورزی	صنعت	خدمات
تهران	۱,۴۳۸	۱۳/۷	۳۸۲/۵	۱,۰۴۲	۷۲/۵	۲۶/۶	۰/۹	۱۰۰
شمیرانات	۱۰/۸	۳	۳/۳	۴/۵	۴۱/۷	۳۰/۵	۲۷/۸	۱۰۰
ری	۹۲/۲	۹/۱	۳۹/۹	۴۳/۱	۴۶/۸	۴۳/۳	۹/۹	۱۰۰
مهرشهر	۱۲/۵	۰/۹	۳/۸	۷/۸	۶۲/۴	۳۰/۳	۷/۲	۱۰۰
رجائی شهر	۲۴/۷	۰/۴	۸/۳	۱۶	۶۴/۸	۴۲/۷	۱/۶	۱۰۰
فرچک	۱۵/۷	۰/۲	۶/۷	۸/۸	۵۶	۴۲/۷	۱/۳	۱۰۰
ورامین	۱۳/۷	۰/۹	۳/۵	۹/۳	۶۷/۹	۲۵/۵	۶/۶	۱۰۰
سایر نقاط شهری	۳۰۳/۲	۶۰	۱۰۰/۱	۱۴۳/۱	۴۷/۲	۳۳	۱۹/۸	۱۰۰
جمع	۱۹۱/۰۹	۸۸/۲	۵۳۸/۱	۱,۲۷۴/۶	۶۶/۷	۲۸/۷	۴/۶	۱۰۰
سال / شرح	جمعیت شهر تهران-نفر	جمعیت خالص مهاجرت ۵۵-۶۵	نسبت جمعیت شهر تهران به کل کشور	نسبت جمعیت شهر تهران به استان	نسبت جمعیت کل کشور به استان تهران			
۱۳۵۵	۴۵۳۰۲۲۳	۲۷۵۹۹۶	۱۳	۹۶/۶	۱۳/۹			

منبع: مرکز آمار، آمار کارگاه‌های بزرگ صنعتی در سال‌های ۱۳۴۵ تا ۱۳۷۳، ۱۳۷۴ و نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۶۵، ۱۳۶۶

سهم کارگاه‌های خدماتی در سال ۱۳۵۵، ۱۸ درصد و سهم شاغلان آنها ۲۸ درصد بود و سهم ارزش افزوده این بخش به کل کشور در استان تهران در سال مذکور ۵۰ درصد بوده است. از سال ۱۳۵۵ تا ۱۳۶۵ سهم همه گروه‌ها به نفع گروه خدمات عمومی، اجتماعی و شخصی کاهش یافته است. این کاهش به دلیل جنگ بود.

در این دوره (۵۵-۶۵) میزان رشد سالانه جمعیت شهر تهران ۱/۱۴ درصد بوده است. در سال ۱۳۶۵ نسبت جمعیت شهر تهران به کل کشور به ۱۳ درصد افزایش یافته بود یعنی نسبت به سال ۱۳۵۵، ۲ درصد افزایش داشته است ولی نسبت جمعیت شهر تهران به استان تهران در دوره مذکور از کاهش ۲/۴ درصدی برخوردار بود.

مرحله چهارم، سال‌های ۱۳۸۵ الی ۱۳۶۸:

با اتمام جنگ در سال ۱۳۶۷، آرامش و امنیت اقتصادی و اجتماعی بر کشور حاکم شد. لذا فعالیت‌های اقتصادی از جمله ساختمان در تهران رونق گرفت.

استان تهران در سال ۱۳۷۳ دارای ۸۵,۴۵۵ کارگاه صنعتی با ۴۷۲,۰۰۰ نفر کارکن بود که متوسط بعد کارگاه (تعداد کارکن در هر کارگاه) در این سال ۵/۵ نفر بود (آمار کارگاه‌های بزرگ صنعتی در سال ۱۳۴۵ تا ۱۳۷۳، ۱۳۷۴).

در واقع استان تهران متأثر از شرایط اقتصادی ۱۳۶۸ تاکنون به انبساط گرایش داشته است. سهم ارزش افزوده بخش صنعت این استان در کل کشور نیز از حدود ۲۹/۴ درصد در سال ۱۳۴۵ به ۲۶/۱ درصد در سال ۱۳۷۵ کاهش یافته است.

عمده‌ترین گرایش صنعتی استان تهران، از نظر تعداد کارگاه ابتدا گروه نساجی، پوشاک، چرم و سپس گروه ماشین‌آلات، ابزار و محصولات فلزی بوده است و از نظر اشتغال گروه دوم بیشترین کارکنان را داشته است (مرکز آمار، سرشماری عمومی صنعت و معدن ۱۳۷۳، ۱۳۷۴).

در همان سال (۱۳۷۳) استان تهران دارای ۲۸۶,۳۱۶ کارگاه خدماتی با ۱/۳۱ میلیون نفر کارکن بود. این تعداد حدود ۷۵ درصد از کل کارگاه‌ها و حدود ۶۸ درصد از کل شاغلان کارگاه‌های استان را تشکیل می‌دهند. سهم کارگاه‌های خدماتی استان از کل کشور حدود ۱۷ درصد، سهم شاغلان آنها حدود ۲۶ درصد و سهم ارزش افزوده‌شان ۳۶ درصد است. سهم ارزش افزوده این بخش از کل تولید ناخالص استان حدود ۷۳ درصد است که در مقایسه با بخش کشاورزی با حدود ۳ درصد و صنعت با حدود ۲۴ درصد، بالاترین سهم را دارد. این در حالی است که سهم ارزش افزوده بخش خدمات کل کشور از تولید ناخالص داخلی بدون نفت حدود ۴۶ درصد است. این پدیده در نتیجه تمرکز فوق‌العاده زیاد واحدهای خدماتی در استان تهران و ایفای نقش رهبری و ستادی کلیه بخش‌های اقتصادی کشور به وجود آمده است. وجود وزارتخانه‌ها، مراکز بزرگ بازرگانی، حمل و نقل، مالی و تجاری و... منطقه تهران و به ویژه شهر تهران را به مرکز خدمات‌رسانی کل کشور تبدیل کرده است (وزارت مسکن و شهرسازی، ۱۳۷۹، ۱۹).

از سال ۱۳۷۳ الی ۱۳۸۱، ۶۰۰ هزار فرصت شغلی جدید در منطقه تهران ایجاد شده است که ۲۹۹ هزار شغل در شهر تهران بوده است. بخش اصلی آن به خدمات اجتماعی-صنعت، بازرگانی و خدمات مالی اختصاص یافته است. جدول شماره ۵ تعداد کارگاه و اشتغال در استان تهران و کشور را نشان می‌دهد.

جدول شماره ۵: تعداد کارگاه‌ها و شاغلین در استان تهران و کشور از سال ۱۳۷۳ الی ۱۳۸۱

۱۳۸۱			۱۳۷۳			شرح
سهم از کشور (درصد)	استان تهران (هزار)	کشور (هزار)	سهم از کشور (درصد)	استان تهران (هزار)	کشور (هزار)	
۱۸	۵۱۰	۲,۸۲۷	۲۰/۱	۴۳۲	۲,۱۴۶	تعداد کارگاه‌ها
۳۰	۲,۵۵۳	۸,۵۰۳	۲۸/۷	۱,۹۵۲	۶,۷۹۴	اشتغال کارگاه‌ها
۲۱/۸	۲۷/۷	۱۲۷	۲۰/۸	۲۰	۹۶	تعداد کارگاه‌های بزرگ

منبع: وزارت مسکن و شهرسازی، مطالعات طرح جامع، گزارش نتایج کارگاه‌ها، ۱۳۸۵، ۶۴

بعد از پایان جنگ یعنی از سال ۱۳۶۷ سهم گروه فروش، رستوران و هتلداری و همچنین خدمات مالی افزایش و گروه‌های حمل و نقل و خدمات عمومی کاهش یافت. کاهش کارکنان خدمات عمومی به دلیل پایان یافتن جنگ و کاهش تعداد نظامیان وظیفه بوده است و افزایش کارکنان خدمات مالی به همین دلیل یعنی پایان یافتن رکود اقتصادی ناشی از جنگ و رونق کسب و کار صورت پذیرفته است.

همچنانکه در جدول ۵ نشان داده شده است سهم اشتغال در کارگاه‌ها و تعداد کارگاه‌های بزرگ تهران در سال ۱۳۸۱ افزایش یافته بود که جمعیت شهر هم در سالهای ۷۵ و ۸۵ به ترتیب ۶۷۵۸۸۴۵ و ۷۷۹۷۵۲۰ نفر بوده است تقریباً از رشد ۱/۴٪ برخوردار بود در سال ۱۳۷۵ نسبت جمعیت استان تهران به کشور ۱۷/۲ در صد و در ۱۳۸۵،

۱۹ درصد بود و نسبت جمعیت شهر تهران به کل کشور در سالهای ۷۵ و ۱۳۸۵ به ترتیب ۱۱/۳ و ۱۱/۲ درصد بوده است و نسبت جمعیت شهر تهران به استان تهران در سالهای ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ به ترتیب ۶۵ و ۵۹ درصد می باشد. به طور کل جمعیت استان تهران بین سالهای ۷۵-۸۵ افزایش یافته بود ولی جمعیت شهر تهران از کاهش کمی برخوردار بود. ولی بین سالهای ۶۵-۷۵، ۴۲۹۸۹۷ نفر و ۷۵-۸۵، ۶۱۶۰۰۰ نفر به شهر تهران مهاجرت کرده اند.

ب - میزان تمرکز اقتصادی در کلانشهر تهران

در سال ۱۳۵۵ از هر صد نفر جوینده کار در تمامی کشور، حدود ۹۰ نفر موفق به یافتن شغل می شدند. در مناطق شهری کشور این نسبت ۹۴ و در تهران ۹۶ بود. در سال ۱۳۶۵ نرخ اشتغال در تهران تقریباً مشابه کل کشور، کمی بالاتر از (۱/۲ درصد) سایر نقاط شهری کشور بود. بدین ترتیب، به رغم کاهش فعالیت های اقتصادی و با وجود فرو افتادن نرخ اشتغال نسبت به سال های قبل، باز هم جویندگان کار در تهران، در قیاس با سایر نقاط شهری، بخت بیشتری برای یافتن شغل داشته اند. بدین جهت است که سهم تهران از شاغلین هنوز هم بیش از سهم جمعیتی آن است. (رفیعی، ۱۳۷۰، ۴۵-۵۰) - (جدول شماره ۶)

جدول شماره ۶: سهم جمعیتی و شغلی منطقه شهری تهران نسبت به کل کشور و مناطق شهری (درصد)

سهم	۱۳۵۵		۱۳۶۵	
	سهم از جمعیت	سهم از اشتغال	سهم از جمعیت	سهم از اشتغال
جمعیت کل منطقه شهری به کل کشور	۱۶/۱	۱۷/۲	۱۶/۶	۱۷/۴
جمعیت شهری منطقه به مناطق شهری	۳۰/۸	۳۳/۵	۳۶/۲	۳۷/۷

منبع: وزارت مسکن و شهرسازی، مطالعات طرح جامع، گزارش جمعیت، ۱۳۸۵، ۱۷۵

مقیاس وسیع اقتصادی بازار کار در تهران از جمله علل اصلی جذب مهاجرین به این منطقه و تشدید تمرکز در تهران است. در سال ۱۳۶۵ در منطقه شهری تهران بیش از ۱/۹ میلیون نفر شاغل بوده اند. در فاصله سال های ۱۳۵۵ تا ۱۳۶۵، بازار کار منطقه شهری تهران هر سال به طور متوسط حدود ۴۰ هزار فرصت شغلی جدید ایجاد کرده است. آمار سال ۱۳۶۵ نشان می دهد که حدود ۴۳۵ هزار نفر مهاجر ۱۰ ساله و بیشتر که در ۱۰ سال اخیر به تهران وارد شده اند، بیش از ۱۶۲ هزار نفر شاغل بوده اند. نرخ اشتغال جمعیت فعال در بین مهاجرین حدود ۸۹ درصد است، در حالی که، در کل جمعیت تهران این نسبت نزدیک به ۸۶ درصد است. لذا نه تنها نسبت اشتغال در تهران بالاتر از سایر نقاط کشور است جدول شماره ۷ جمعیت فعال از نظر اقتصادی را نشان می دهد. همچنانکه جدول شماره ۶ نشان می دهد، میزان اشتغال در استان تهران و شهر تهران نسبت به کل کشور و همچنین به نقاط شهری کشور بالاتر است که نشانه بارز تمرکز فعالیتهای اقتصادی می باشد.

در جدول شماره ۸ سهم اشتغال در بخش های صنعت و خدمات ارایه شده است باز استان تهران و همچنین شهر تهران در هر دو بخش بو یژه در بخش خدمات دارای سهم بیشتری نسبت به کل کشور و نقاط شهری دارا است.

جدول شماره ۷: وضعیت جمعیت فعال از نظر اقتصادی از سال ۱۳۸۰ الی ۸۵

سال	۱۳۸۰		۱۳۸۱		۱۳۸۲		۱۳۸۳		۱۳۸۴		۱۳۸۵	
	شاغل	بیکار	شاغل	بیکار	شاغل	بیکار	شاغل	بیکار	شاغل	بیکار	شاغل	بیکار
کل کشور	۳۱/۹	۵/۳	۳۲/۵	۴/۸	۳۳/۶	۴/۵	۳۴/۶	۳/۹	۳۶/۵	۴/۷	۳۶/۱	۴/۵
نقاط شهری	۳۰/۵	۵/۳	۳۰/۹	۵/۱	۳۲/۲	۴/۷	۳۲/۵	۴/۶	۳۴/۲	۵/۴	۳۳/۹	۵/۳
استان تهران	۳۲/۱	۴/۵	۳۲/۹	۴/۴	۳۳/۲	۴/۳	۳۳/۹	۴	۳۵/۴	۳/۲	۳۵/۵	۵/۳
شهر تهران	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۲	۳۸/۲	۳/۱

منبع: مرکز آمار، سالنامه آماری کل کشور ۱۳۸۵، ۱۳۸۷، ۱۳۸۷، ۱۳۸۵، ۱۳۸۷، ۱۳۸۵، ۱۳۸۷

جدول شماره ۸: سهم اشتغال در فعالیتهای عمده از سال ۱۳۸۰ الی ۸۵

سال	۱۳۸۰		۱۳۸۱		۱۳۸۲		۱۳۸۳		۱۳۸۴		۱۳۸۵	
	صنعت	خدمات	صنعت	خدمات	صنعت	خدمات	صنعت	خدمات	صنعت	خدمات	صنعت	خدمات
کل کشور	۳۰/۶	۴۲/۳	۲۹/۶	۴۵/۶	۳۰/۷	۴۷/۴	۳۰/۱	۴۷	۳۰/۴	۴۴/۷	۳۱/۷	۴۴/۸
نقاط شهری	۳۴/۳	۶۰/۶	۳۲/۸	۶۲/۲	۳۴/۱	۶۰/۱	۳۴/۴	۶۱	۳۳/۹	۵۹/۸	۳۴/۶	۵۹/۳
استان تهران	۳۵/۷	۶۳/۳	۳۲/۸	۶۴/۱	۳۴/۱	۶۳/۸	۳۴/۴	۶۳/۴	۳۲/۷	۶۳/۹	۳۳/۹	۶۲/۷

منبع: مرکز آمار، سالنامه آماری کل کشور ۱۳۸۷، ۱۳۸۵، ۱۳۸۷، ۱۳۸۵، ۱۳۸۷، ۱۳۸۵، ۱۳۸۷

حال سئوالی که در اول مقاله مطرح شد "تمرکز اقتصادی در منطقه شهری تهران به چه میزان و در چه فعالیت‌هایی است؟" جهت درک این وضعیت براساس فرمول ریاضی عمل می‌شود.

قبل از همه باید تعریفی از فاکتورهای مورد نظر ارایه کرد.

تمرکز: داشتن سهمی از اشتغال در یک فعالیت به خصوص، بیش از سهم جمعیتی یا شغل شهر در کل کشور

$$a = \frac{\frac{sab}{sa}}{\frac{sab}{sb}}$$

سهم اشتغال در فعالیت a در شهر B از کل فعالیت a در کل کشور: sab/sa سهم اشتغال در شهر B از کل اشتغال در کشور: sb/s بدین ترتیب ضریب تمرکز مساوی با یک، و به معنای آن است که سهم اشتغال در فعالیت مورد نظر برابر سهم اشتغال شهر از کل اشتغال کشور است. ضریب کمتر از یک، نشانه عدم تمرکز فعالیت و ضریب بیش از یک نشانه تمرکز فعالیت در شهر است.

تمرکز در بخش صنعت

میزان تمرکز در بخش صنعت در تهران، رو به افزایش است. به رغم کاهش سطح اشتغال در بخش صنعت در تهران و کل کشور، هنوز هم سهم تهران از اشتغال صنعتی کشور فراتر از سهم جمعیتی و شغلی آن است. نکته قابل توجه اینکه این تمرکز در بخش تولیدات صنعتی مشاهده می‌شود و تمرکز در زیربخش‌های دیگر بخش صنعت در تهران رو به کاهش بوده است و این به رغم محدودیت‌های ایجاد و گسترش صنایع بزرگ در شعاع ۱۲۰ کیلومتری تهران است. (جدول شماره ۹)

جدول شماره ۹: ضریب میزان تمرکز کل بخش فعالیتهای صنعتی در استان و شهرستانها در سال ۱۳۸۵

عنوان	ضریب	عنوان	ضریب	عنوان	ضریب
استان	۳/۹۵	ری	۴	کرج	۴
تهران	۱/۸	دماوند	۴/۱	فیروزکوه	۵/۵
اسلامشهر	۳/۲	ساوجبلاغ	۴/۳	نظرآباد	۳/۱
پاکدشت	۸	شمیرانات	۵/۲	ورامین	۳/۴
ریباط کریم	۴/۵	شهریار	۲/۸		

منبع: مرکز آمار، سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵، ۱۳۸۷

(ضریب تمرکز استان از کل کشور است ولی ضریب شهرستانها از کل استان محاسبه شده است) ضریب تمرکز در بخش صنعت هم در استان و هم در شهرستانها به غیر از دماوند و شمیرانات بیشتر در قسمت تولیدات صنعتی است و کمترین آن در معدن می باشد. در شهرستانهای دماوند و شمیرانات بیشترین ضریب تمرکز در بخش صنعت در قسمت ساختمان است و در استان تهران در سال ۱۳۸۴، ۲۰۹۴ کارگاههای صنعتی ده نفر کارکن و بیشتر وجود داشت که ۲۰۲۱۴۸ نفر در آنها مشغولند.

تمرکز در بخش خدمات

علاوه بر صنعت، تمرکزگرایی تهران در بخش خدمات نیز چشمگیر بوده است. جدول ۱۰ ضریب تمرکز منطقه شهری تهران را در بخش خدمات در سال ۱۳۸۵ نشان می‌دهد. اگر چه تمرکز در بخش خدمات در دهه اخیر رو به کاهش بوده است. لیکن هنوز هم تهران سهم عمده‌ای از اشتغال در بخش خدمات را به خود اختصاص داده است.

جدول شماره ۱۰: ضریب میزان تمرکز کل بخش فعالیتهای خدماتی در استان و شهرستانها در سال ۱۳۸۵

عنوان	ضریب	عنوان	ضریب	عنوان	ضریب
استان	۷/۱	ری	۴/۳	کرج	۴/۷
تهران	۴	دماوند	۴/۴	فیروزکوه	۲
اسلامشهر	۲/۵	ساوجبلاغ	۴/۵	نظرآباد	۲/۷
پاکدشت	۳/۹	شمیرانات	۶/۸	ورامین	۳/۱
ریباط کریم	۳/۲	شهریار	۳/۸	-	-

منبع: مرکز آمار، سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵، ۱۳۸۷

(ضریب تمرکز استان از کل کشور است ولی ضریب شهرستانها از کل استان محاسبه شده است)

تمرکز در بخش خدمات هم در استان و هم در بیشتر شهرستانها به ترتیب در قسمت عمده و خرده فروشی، رستوران و هتلداری - مستغلات اجاره - حمل و نقل و انبارداری است. ولی در شهرستان فیروزکوه بیشترین ضریب تمرکز در حمل و نقل است.

تمرکز در بخش های عمومی و خصوصی

اشتغال در بخش دولتی در تهران بسیار وسیع تر و تمرکز در این بخش در تهران بسیار بیش از تمرکز شاغلین بخش خصوصی است. از کل شاغلین بخش خصوصی، در سال ۱۳۶۵ نزدیک به ۶۵ درصد از نیروی کار کشور و ۵۱ درصد از شاغلین شهرها را تشکیل می دهند. سهم تهران به ترتیب ۱۳/۶ و ۳۲ درصد است. بدین معنا که از کل ۷/۱ میلیون نفر شاغل بخش خصوصی در مناطق شهری در سال ۱۳۶۵، حدود ۹۷۰ هزار نفر در منطقه شهری تهران اشتغال داشته اند (رفیعی، مینو، ۱۳۷۱، ۵۳-۵۰).

ارقام جدول ۱۱ بیانگر آن است که حدوداً در سال ۱۳۸۵، ۲۷ درصد از شاغلین تهران در بخش دولتی و ۷۱ درصد در بخش خصوصی کار مشغولند.

جدول شماره ۱۱: تعداد و سهم شاغلین بخش های دولتی و خصوصی در منطقه شهری تهران ۸۵-۱۳۸۰

سال	۱۳۸۰	۱۳۸۱	۱۳۸۲	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۵
بخش خصوصی	۶۸/۱۸	۶۵/۴۰	۶۶/۳	۶۸/۹	۷۰	۷۱/۶
بخش عمومی	۳۱/۵۶	۳۴/۵۰	۳۳/۷	۳۱	۲۹/۴	۲۷/۹

منبع: مرکز آمار، سالنامه آماری استان تهران، ۱۳۸۵، ۱۳۸۷۵

نه تنها بخشهای صنعت و خدمات در تهران از تمرکز بالایی برخوردار است بلکه سایر بخش ها نظیر آموزش دارای تمرکز بیشتری می باشد جدول شماره ۱۲ گواه این امر می باشد.

جدول شماره ۱۲: رتبه استان تهران در کشور در سال ۱۳۸۳

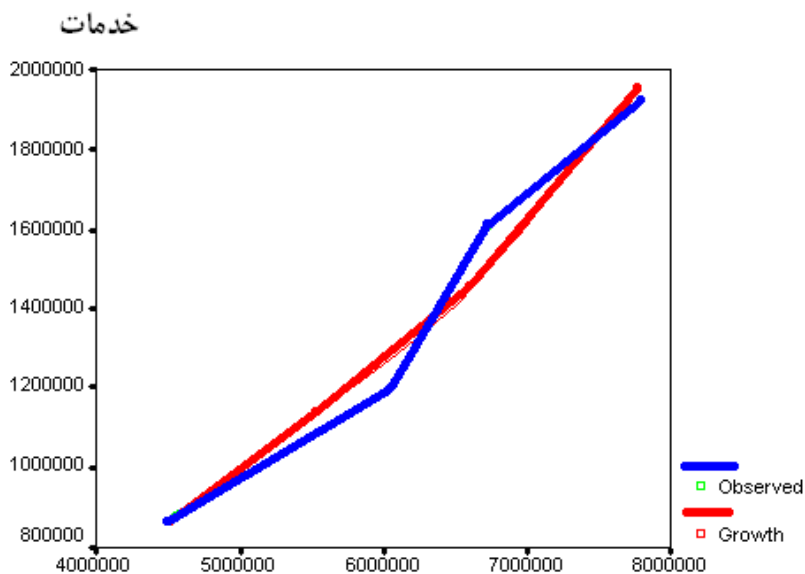
سال	شرح	سهم از کشور	رتبه تهران
۱۳۸۳	نرخ بیکاری	۱۱/۶٪	۱۰
	تولید ناخالص داخلی	۲۶/۹٪	۱
	سهم ارزش افزوده بخش صنعت و معدن از کل ارزش افزوده	۱۷/۳٪	۱۳
	سهم ارزش افزوده بخش خدمات از کل ارزش افزوده	۷۳/۵٪	۱
	ارزش افزوده کارگاههای صنعتی	۳۰/۵٪	۱
	تعداد اعضای هیات علمی دولتی و آزاد	۳۲/۷٪	۱
	تعداد دانشجویان دولتی	۲۰/۸٪	۱

منبع: سیمای اقتصادی، جایگاه استان تهران و سالنامه آماری استان تهران، ۱۳۸۴، ۱۳۸۳

استان تهران در شاخص های چون تعداد دانشجو، اعضای هیات علمی، ارزش افزوده بخشهای صنعت-معدن و خدمات دارای رتبه یک از میان تمام استانهای کشور می باشد این رتبه حاکی از ضریب تمرکز بالایی در آن موارد می باشد.

نمودارهای شماره ۲ و ۳: ارتباط افزایش جمعیت با بخش های صنعت و خدمات را نشان می دهند. نمودار اولی در خصوص خدمات می باشد در هر دو نمودار جمعیت متغیر ثابت و شاغلین بخش های خدمات و صنعت متغیر وابسته در نظر گرفته شده است. میزان کاهش بخش های صنعت و خدمات مربوط به دهه ۵۵الی ۶۵ (دوره جنگ) می شود که تمام امکانات کشور برای جنگ بسیج شده بود.

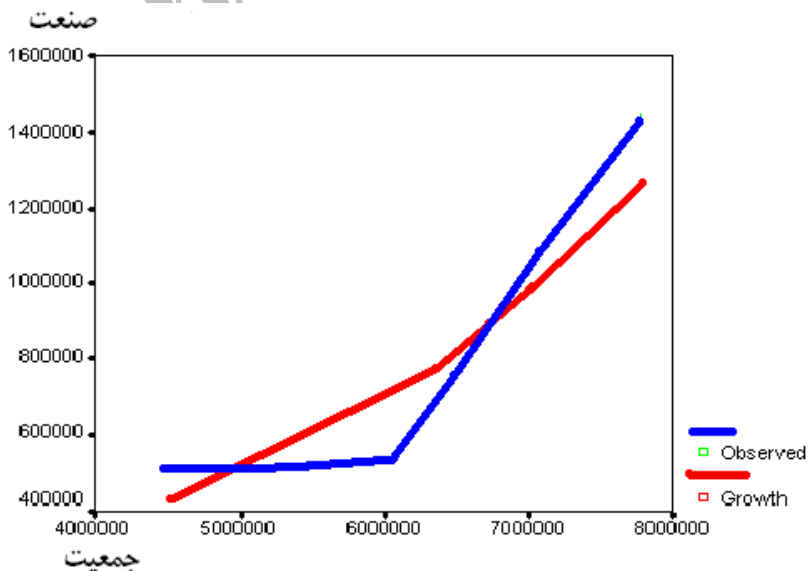
نمودار شماره ۲: ارتباط افزایش جمعیت با بخش خدمات

جمعیت

منبع: نگارنده

نمودار شماره ۳: ارتباط افزایش جمعیت با بخش صنعت

جمعیت

منبع: نگارنده

با استفاده از معادله دو متغیر $y = a + bx$ (در این معادله متغیر وابسته (صنعت و خدمات) $y =$ مقدار ثابت $a =$ ضریب ثابت $b =$ و متغیر مستقل (جمعیت) $x =$) رابطه افزایش جمعیت با تمرکز فعالیتهای اقتصادی در سطح یک در صد، به شرط اینکه مقدار ثابت در نظر گرفته نشود. معنی دار است که این در بخش خدمات بیشتر است به عبارت دیگر میزان تمرکز بخش خدمات نسبت به صنعت بیشتر است و تعداد افراد شاغل هم در آن بخش زیاد می باشد بدین ترتیب رابطه بین تمرکز بخش خدمات و افزایش جمعیت بیش از یک در صد می باشد.

نتیجه گیری :

همچنانکه بحث شد استان تهران بویژه کلانشهر تهران بخاطر موقعیت سیاسی و وجود زیر ساختارهای لازم بسیاری از فعالیتهای صنعتی و خدماتی در آن متمرکز شده است و ضریب میزان تمرکز در جدولهای ۷ و ۸ نشان می دهد که میزان تمرکز در کشور، در استان تهران و در میان شهرهای استان تهران، در کلانشهر تهران بیشتر است. وجود تمرکز بالای اقتصادی، سبب ایجاد فرصتهای شغلی زیاد می شود آنها به نوبه خود موجب مهاجرت می گردد. بدین ترتیب جمعیت استان تهران وبخصوص کلانشهر تهران به طور فزاینده ای روبه افزایش است که به دنبال توسعه کالبدی داشته است به طوریکه مساحت شهر تهران از ۷۶۰ کیلومتر مربع در سال ۱۳۷۵ به ۱۸۹۰۹ کیلومتر در سال ۱۳۸۵ رسید که ۲۵۰۰ درصد رشد داشته است. در واقع ساختار صنعتی - خدماتی، بیانگر الگوی تشدید روند شهر نشینی و مهاجر پذیری می باشد و این از عوامل تمرکز و توسعه شهر تهران بوده است. لذا برای کاهش مهاجرت و به دنبال آن حل بسیاری از معضلات کلانشهر تهران از جمله ترافیک - محیط زیست - مسکن و ... باید اقداماتی به شرح ذیل انجام گیرد :

- ۱- پخش امکانات و فعالیتهای شهر تهران در دیگر استانهای کشور.
- امکانات و فعالیتهایی که توزیع آنها به سرمایه عظیم نیاز ندارد و با تقویت امکانات موجود و یا ایجاد زیر ساختار لازم در استان می توان فعالیتی را از شهر تهران به آن استان هدایت کرد. مانند صنعت تولید پوشاک.
- ۲- توزیع برخی مراکز ستادی، آموزشی و درمانی در شهرهای پیرامون شهر تهران.
- بیش از ۸ دانشگاه دولتی، چندین دانشگاه آزاد و مراکز آموزشی در سراسر شهر تهران مستقر هستند. برای کاهش میزان تمرکز فعالیتهای آموزشی در شهر تهران باید مقطع لیسانس برخی دانشگاههای دولتی و تمام دانشگاه آزاد در شهرهای پیرامون و یا در استانها پخش شود.
- همچنین برخی مراکز ستادی و درمانی می توان در شهرهای اطراف توزیع کرد.
- ۳- واگذاری اختیارات تصمیم گیری در مسایل مختلف (اقتصادی - اجتماعی - اداری و ...) به استانها. اگر اتخاذ تصمیم در موارد مختلف به عهده استان ها با شد دولت در سطح کلان به تصمیمات آنها نظارت کند. این امر سبب توزیع قدرت در میان استانها می شود که اکنون در تهران متمرکز است.

منابع:

۱. بانک مرکزی ایران. ۱۳۶۵، گزارش اقتصادی.

۲. تکمیل همایون، ناصر. ۱۳۷۹، از ویران دارالخلافة ناصری تا پایان دوره پهلوی، دفتر پژوهش‌های فرهنگی شهرداری تهران، جلد سوم، چاپ اول.
۳. تکمیل همایون، ناصر. ۱۳۸۱، دارالخلافة ناصری، دفتر پژوهش‌های فرهنگی شهرداری تهران، جلد ۲، چاپ دوم.
۴. چینی چیان، مرتضی. ۱۳۸۳، تحلیل های اقتصادی رشد شهر و شناخت متغیرهای ابزاری سیاستهای شهری - هفت شهر - وزارت مسکن و شهر سازی - سال پنجم - شماره ۱۶-۱۵.
۵. درکوش، سعید عابدین. ۱۳۷۲، در آمد ی به اقتصاد شهری - مرکز نشر دانشگاهی - تهران چاپ دوم.
۶. رامین، تقی. ۱۳۷۱، عوامل اقتصادی اجتماعی موثر بر مهاجرت‌های بین استانی در ایران - موسسه عالی پژوهش در برنامه ریزی و توسعه.
۷. رفیعی، مینو. ۱۳۷۰، تمرکز اقتصادی در تهران، مجله آبادی، مرکز مطالعات و تحقیقاتی شهرسازی و معماری، سال اول، شماره ۱.
۸. زارع، بیژن. ۱۳۸۴، جمعیت شناسی اقتصادی و اجتماعی - سمت - چاپ اول.
۹. سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان تهران. ۱۳۸۴، جایگاه استان تهران در کشور در سال ۱۳۸۳.
۱۰. سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان تهران. ۱۳۸۴، سالنامه آماری استان تهران در سال ۱۳۸۳.
۱۱. سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان تهران. ۱۳۸۴، سیمای اقتصادی استان تهران در سال ۱۳۸۳.
۱۲. شیر کوند، غضنفر. ۱۳۷۰، پژوهشی پیرامون علل مهاجرت به استان تهران در سال ۱۳۶۵ - رساله دوره کارشناسی ارشد - دانشکده علوم سیاسی و اقتصادی - دانشگاه شهید بهشتی.
۱۳. غفوری، یوسف. ۱۳۸۵، ۴۵ سال طهران نشینی - دنیای اقتصاد - شماره ۱۷۳۸.
۱۴. فرجادی، غلامعلی. ۱۳۸۲، مهاجرت و اشتغال در استان تهران - سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان تهران - چاپ اول.
۱۵. مرکز آمار ایران. ۱۳۸۷، سالنامه آماری کل کشور سال ۱۳۸۵.
۱۶. مرکز آمار ایران. ۱۳۸۷، سالنامه آماری استان تهران سال ۱۳۸۵.
۱۷. مرکز آمار ایران. ۱۳۳۷، سرشماری عمومی نفوس مسکن ۱۳۳۵.
۱۸. مرکز آمار ایران. ۱۳۷۴، سرشماری عمومی صنعت و معدن ۱۳۷۳.
۱۹. مرکز آمار ایران. ۱۳۸۷، سرشماری عمومی نفوس مسکن ۱۳۸۵.
۲۰. مرکز آمار ایران. ۱۳۷۴، آمار کارگاه های بزرگ صنعتی در سال‌های ۱۳۴۵ تا ۱۳۷۳.
۲۱. مرکز آمار ایران. ۱۳۵۹، آمارگیری شهر تهران، تهران.
۲۲. مرکز آمار ایران. ۱۳۸۵، مطالعات طرح جامع، گزارش نتایج کارگاه‌ها.
۲۳. مرکز آمار ایران - نتایج سرشماری نفوس و مسکن ۱۳۵۵ و ۱۳۶۵.
۲۴. مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران وزارت مسکن و شهرسازی. ۱۳۷۹، طرح مجموعه شهری تهران و شهرهای پیرامون - جلد سوم - بخش اقتصاد.

Archive of SID